

Колєватов О.О.

*доцент, к.і.н., доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін
Чернігівського національного технологічного університету*

Україна, м. Чернігів

Передісторія Слобідсько-Українських військових поселень першої половини ХІХ ст.

Слід відзначити, що хоча військові поселення, створені за імператора Олександра І у першій половині ХІХ ст., істотно відрізнялись за своїм упорядкуванням, призначенням і масштабах від тих поселень, які були в минулому і ні в якому спадкоємному зв'язку з ними не стоять, сама ідея створення поселень, де війська в мирний час розташовувались би на околицях держави, займалися сільським господарством та зберігали військову організацію і військові традиції за допомогою постійних військових вправ, була не новою для Росії і виникала у руських царів і імператорів.

Появлення військових поселень в Росії було тісно пов'язане з розвитком маєтної системи, її видозміною. Поселення солдатів, виділення земельних наділів для їх особистого харчування, забезпечення різних життєвих потреб і необхідного військового спорядження отримало найбільше розповсюдження у другій половині ХVІІ ст. До поселених військ відносились стрільці, пушкарі, міські козаки, драгуни, тобто різні види міських ратних людей. Як правило вони не отримували платні, проте в тих випадках, коли військо знаходилося в поході, їм видавалась платня: грошова і хлібна.

В ХVІ – ХVІІ ст. свого роду військовими поселенцями були війська, які складали прикордонну засічну стражу. „Засіками” чи „зарубами” називали в ті часи оборонні споруди на околицях (на південних і південно-східних кордонах) руської держави для захисту від нападу татар. Важливе значення на півдні країни мала так звана Велика засічна лінія, яка тяглася від Переяслава-Рязанського на Тулу, Белів і Жиздру (будівництво завершено в 1566 р.) [1, с. 65-67]. Засічна сторожа у 2-й половині ХVІ ст. нараховувала від 30 до 35 тис. ратних людей. Але у зв'язку з переміщенням руського кордону на півдні, значення Великої засічної лінії зменшилось.

Як своєрідна організація військ, підпорядкованих центральній владі, перші військові поселення виникли на околицях імперії в XVIII ст., коли Петро I почав влаштовувати по кордонах укріплені лінії і оселяти при них значну кількість населення напіввійськового устрою, яке могло б постійно відбивати напади ворога і охороняти весь кордон. З цією метою на сході країни влаштовувалась укріплена лінія поміж Паншиним і Царициним, яка називалася Царицинською. 8 січня 1720 р. було видано розпорядження про закінчення Царицинської лінії і добудову фортець, що знаходились на ній. За наказом 13 квітня 1723 р. в Азовській і Київській губерніях почалося поселення однодворців, копійщиків, рейтарів, драгунів, солдатів, козаків, пушкарів, затинщиків, станичників, тобто тих, хто складав служилий стан „по прибору” і близько примикав до регулярної армії [2, с. 47-48]. Вони озброювались карабінами, шаблями, фузеями, пістолетами і піками. Амуніцію і зброю поселенці отримували від Військової Колегії. Також на жителів цих губерній додатково покладался збір в розмірі 4-х руб. з душі на утримання кінної ландміліції. Платня рядового ландміліціонера повинна була становити 6 руб. на рік. Введення поселень в Азовській і Київській губерніях покладалось на князя М.М.Голіцина.

1731 р. прикордонна лінія вже складалась з двох частин: Царицинської, що примикала до Дону, і Української, яка починалася там, де закінчувалась перша і прилягала до Дніпра. Українська лінія, між Доном і Дніпром, повинна була бути завдовжки біля 800 верст і складатися з невеликих фортець, розташованих на відстані 10 і більше верст одна від одної і з'єднаних валом. Будівельними роботами керував директор фортифікації граф Б.К.Міних. Робота по влаштуванню лінії проводилась набором жителів із сусідніх губерній і українських козаків. Так, тільки козаків на будівництві Української лінії в 1731 р. було близько 10 тис. чоловік [3, с. 477]. В міру того, як просувалась робота на лінії, по ній розселялись ландміліцькі полки, яких в 1723 р. було 10, а в 1731 р. вже 20 (16 кінних і 4 піхотних). Ландміліцькі полки оселялись на Українській лінії переважно при фортецях слободами. Кожному ландміліціонеру надавалась

ділянка землі, за яку він виконував прикордонну службу. До солдатів цих полків переводились їхні дружини і діти. Це було пов'язано з тим, що ландміліцькі полки передбачалось згодом укомплектовувати із особистого складу, тобто із родин поселених.

Імператриця Катерина II, вважала небезпечним для внутрішнього спокою держави чисельні скупчення озброєних людей. Вже 1764 р. ландміліцькі полки були відокремлені від поселення і розміщувались на постійних квартирах в українських містах. Нарешті, 1769 р. сама назва ландміліціонера була знищена: кінні ландміліцькі полки були перейменовані в драгунські, а піші – в піхотні. На кінець XVIII ст. більшість з ландміліцьких формувань складала особливу категорію землеробського стану – „пахотні солдати”, які не платили державних податків, а їхнім головним обов'язком була поставка поповнення для регулярної армії.

1764 р. розглядався проект нового будівництва Української лінії. Створена для цього комісія знайшла, що попередня лінія була досить розтягнутою (385 верст), і перед нею утворились вже нові заселення. Тому було прийнято рішення закласти нову лінію, але не з суцільного валу, як раніше, а з ланцюга фортець, між якими будувались редути різної величини. Уряд Катерини II розраховував, що до 1768 р. в Новоросійській губернії буде знаходитись 25300 військових поселенців. Однак, з часом, кордони Російської імперії були відсунуті на південь і тому попередні прикордонні поселення залишились всередині країни. І тому, на півдні Російської імперії до 1775 р. було поселено 4 гусарських і 4 уланських полки. Всього ж до 1789 р. в різних регіонах Росії було поселено 31304 чоловік.

До думки про введення військових поселень повертались і в епоху Павла I. Він особисто займався цим питанням, збирав історичні довідки, цікавився попередніми формами поселень, і зокрема, поселенням солдатів, відставних нижчих чинів і переселенців в Новій Сербії, Слов'яносербії, на Українській і Сибірській лініях. Він пропонував відмовитись від наступальних війн і готуватися до війн оборонних. Для цього треба було зосередити на кордонах

імперії чотири армії: проти Швеції, Пруссії і Австрії, а також проти Османської імперії. Інші полки передбачалось розквартирувати всередині країни в постійних місцях дислокації, отримуючи рекрутське поповнення і продовольство від місцевих жителів. Але в період царювання Павла I думка про переведення військ на поселення не отримала розвитку.

Таким був історичний досвід впровадження „осілості” солдатів, відставних нижчих чинів і переселенців в Російській імперії на початок XIX ст. Основним стимулом втілення цієї ідеї в життя завжди служило зменшення витрат на утримання військ, зручне для держави постійне їх розміщення і охорона прикордонних областей від нападів ворога. Але кінцевим результатом всіх спроб влаштування військових поселень на прикордонних лініях було тільки заселення Новоросійських степів, а захист кордонів, відсунутих далеко за межі поселень, виявився непотрібним. Крім того, влаштування військових поселень коштували російській казні значних грошових сум і не приносили бажаних результатів. Не надійшло від організації поселень матеріального благополуччя і самим військовим поселенцям. Тому наслідки влаштування військових поселень в Російській імперії виявились негативними. Виходячи з всього цього, в кінці XVIII ст. регулярні кавалерійські і піхотні полки були відокремлені від військових поселень на повне утримання казни, а самі поселення були передані в громадянське відомство.

Література

1. Новосельский А.А. Борьба Московского государства с татарами в 1-й половине XVII в. – М. – Л.: Изд-во Академии наук СССР, 1948. – 447 с.
2. Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание первое. – Т. VII. – СПб.: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – 925 с.
3. Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание первое. – Т. VIII. – СПб.: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. – 957 с.